

ALLAHVERDİ ƏLİMİRZƏYEV

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun "Azərbaycanın qədim tarixi"
şöbəsinin müdiri, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan
alimirzoev.60@mail.ru

ELAM DİLİNİN "TÜRKMƏNŞƏLİ" SÖZLƏRİ HAQQINDA

Açar sözlər: Azərbaycan dili, Elam dili, mixi yazılar, qədim türklər, toxarlar, müqayisəli dilçilik, reliktd sözlər

İran yaylasının elmə məlum ən qədim etnik toplumu olan elamlıların dilində tərtib olunmuş kitabələrin ümumi sayı 30 mindən artıqdır və onlar e.ə. 3000-450-ci illəri əhatə edir. Buna baxmayaraq, Ön Asiyanın mixi yazılı reliktd dilləri sırasında elam dili zəif öyrənilib. İndiyədək bu dildən təqribən 700 sözün mənası müəyyənləşdirilib, qrammatikası haqqında ümumi məlumat əldə olunsa da, bəzi ifadələrin, hətta mətnlərin anlamı sirtt olaraq qalır. Bu səbəblərdən elam dilinin müasir dillərlə genetik bağlılığı məsələsi mübahisə predmeti olaraq qalmaqdadır. Tipoloji baxımdan elam dili iltisacı dillər qrupuna aid olduğundan XIX əsrin sonlarında onu qədim türk dilinə qohum hesab etmişlər. Hazırda bu nəzəriyyədən imtina olunub və tədqiqatçıların əksəriyyəti onu ya dravid, ya da afro-Asiya dilləri ilə əlaqələndirirlər. Təqdim olunan məqalədə elam dillindəki 30 söz (onların bir qismi mixi yazı sistemindən istifadə edən digər xalqların dillərində də qeydə alınıb) Azərbaycan türkcəsində işlənməkdə olan sözlərlə müqayisə olunur. Onlardan yalnız dördünün qədim türk abidələrində rast gəlindiyini nəzərə alaraq belə qənaətt gəlirik ki, onlar azərbaycanlıların dilinə heç də Altaylardan miqrasiya nəticəsində keçməmişdir. Həmin sözlər Ön Asiya məkanında ümumişlək olduğundan Azərbaycanı yaşayan lullubi, quti, turukku və adını bilmədiyimiz digər qədim etnoslar tərəfindən qonşu xalqlardan, o cümlədən elamlılardan mənimsənilmişdir. X əsrin ərəb müəllifləri (İstəxri, İbn-Xavqəl) onların zamanında Xuzistanda (Elam sivilizasiyasının beşiyi) ərəb, fars və yəhudi dillərinə bənzəməyən, müəmmalı dildə danışıldığı haqqında məlumat verirlər, bu dilin

məhz elam dili olduğu güman edilir. Elam dilindən olan bəzi mənimsəmələr Altay və Orta Asiya türklərinin dilinə Şərqa köç edən etnoslar vasitəsilə ötürülə bilərdi. Belə ki, yazılı mənbələr e.ə. III minilliyin ikinci yarısında Zaqrosda yerləşən Tukriş ölkəsi haqqında məlumat verirlər. II minilliyin ortalarına aid mənbələrdə bu ölkə xatırlanmadığından hesab edirlər ki, onun sakinləri "toxtar" adı ilə Çinin Sintsyan-Uyğur vilayətinə miqrasiya etmişlər. Onlara məxsus yazılı mənbələrdə haqiqətən də qədim türk sözləri qeydə alınıb.

Onomastik və toponimik materialların təhlili əsasında prototürk dilində danışdığı güman olunan bəzi qrupların Azərbaycanın tarixi ərazilərində daha qədim dövrlərdən yayıldığı və qonşuları ilə iqtisadi-mədəni əlaqələr sferasında söz mübadiləsinə qatıldığı ehtimal edilir. Lakin mənbələrdə prototürk dialektlərində danışan qrupların hansı ad və ya adlarla çıxış etmələri həllini tapmayan problem olaraq qalır. Məsələnin mürəkkəbliyi təkcə bu coğrafiyada məskunlaşan etnosların dilində mətnlərin yoxluğu ilə məhdudlaşmır. Onlara məxsus yer və şəxs adları yadelli qaynaqların dillərinin fonoloji və yazılarının qrafik imkənləri səviyyəsində və təbii ki, təhrif olunmuş formada, əks olunub. Mesopotamiya sakinləri təmasda olduqları qonşularını yalnız etnik əlamətlərinə (dilinə, həyat tərzinə, adət-ənənələrinə) görə deyil, yaşadıqları coğrafi məkanın relyev xüsusiyyətlərinə və ya təmsil olunduqları hərbi-siyasi birliklərin adına əsasən adlandırıldılar. Təbliğata hesablanan mənbələrdə Urmiya hövzəsi sakinləri mütərəqqi nailiyyətlərdən uzaq barbarlar, dini inancları olmayan, qarışıq və anlaşılmaz dillərdə danışan,

gər qrupu (G.Hüzing, F.Bork, H.Vinkler, N.Marr) bu dilin Qafqaz qrupu dillərinə qohumluğu ideyasını dəstəkləyirdilər. Yeni mətn nümunələri tapıldıqca bu dilin adına aydınlıq gətirmək mümkün oldu. Həmin mətnləri yazdıranlar özlərini "Anşanın və Suzun hökmdarı" adlandırdıqlarından bu dili həmin toponimlərə müvafiq olaraq adlandırmış təklif olundu. Bu toponimlərdən birincisi Elam dövlətinin tarixi vilayətini, digəri siyasi-ideoloji mərkəzini təmsil ediyindən XX əsrin əvvəllərində bu mətnlərin dilinin "Elam dili" adlandırılması qəbul olundu. Persepolndan (indiki Təxti-Cəmsid, Fars vilayətində) tapılmış elam dillərinin 30 mindən artığı (99 %-i) Əhəməni dövrünə aiddir. Ümumilikdə, qeyd alınmış təxminən 700 söz (bəzələrinin mənası bilinmir) elam dilinin müasir dillərdən hər hansı biri ilə genetik bağlılığını müəyyənləşdirməyə yetmir. Hazırda bu dilin mənası barədə 4 nəzəriyyəyə üstünlük verilir:

1) Alimlərin bir qrupu (I.M.Dyakonov, D.Mak-Alpin və başqaları) elam dilini dravid qrupu dillərin (telugu, malayalam, kannada və s.) əcdadı hesab edir (nəzəriyyə XIX əsrin ortalarında R.Kolduel tərəfindən irəli sürülmüşdü).

2) B.Rozenkrans elam lexikmlərini Anadolunun hind-Avropa mənsəli dillərindəki (o cümlədən het) sözlərlə müqayisə etmişdi.

3) V.Blažekə görə bu dil Afro-Asiya məkdud ailəsi daxilində qoralarılmışdı.

4) Q.S.Starostin leksikoloji material əsasında belə qənaətə gəlmişdi ki, elam dili dravid və Afro-Asiya dilləri arasında körpü təşkil edirdi.

İlk dəfə A.D. Mortman 1870-ci ildə nəşr etdirdiyi "Über die Keilinschriften Zweiter Gattung" adlı məqalədə elam dilində türk sözlərinin olduğunu bildirdi. Eləməşinləşdirmə yaradıcılarından olan F. Vaysbax vaxtı ilə bu dili türk dillərinin prafarması kimi təqdim etmişdir. Hazırda bu nəzəriyyə ilə heç kim ciddi məşğul olmur, halbuki elam və türk dillərində üst-üstə düşən xeyli məqamlar var. Məsələn,

1. Tipoloji baxımdan hər iki dil iltisafı (=aqlütinativ) strukturludur və şəkilçilər sabit sözs kökünün sonuna əlavə olunurdu.

2. Hər iki dil yoxsul fonetika ilə diqqətli cəlb edir; elam dillərinin 12 samit və 4 sait səs qeydə alınıb. Maraqlıdır ki, *ñ* ("sağır nun")

səsi hər iki dil üçün (hətta şumer dili üçün) səciyyəvi idi¹.

3. Elam dilində isimlər 6 fədaletə hallana birləşirlər və maraqlıdır ki, onun dialektlərinin birində, dilimizdə olduğu kimi, isimlərə yiyəlik halını bildirmək üçün *-n* şəkilçisi əlavə olunurdu.

4. Elam dilindəki yiyəlik hal şəkilçisi *-ki* mansubiyət göstəricisi funksiyasında dilimizdə də işlənir və s.

Aşağıda elam leksikonundan 30 sözün (yağlı şifrlə göstərilib) dilimizdə vaxtı ilə işlənmiş və indi də işlənməkdə olan sözlərlə (kurşivlə göstərilib) müqayisə verilir.

1. **bat** "ayaq" [14, s.111] > *bud*.

2. **hal** "torpaq", "yer" [14, s.593-594; 15, s.186] > *el*².

3. **hurta-ur** [14, ss.723-724] > *hurri/urartu*. **hur-adi** "döyüşçü", "qoşun" [11, c.47; E.ə. III minilliyin sonlarına aid mətnlərdə xatırlanan **hur-ti**³ toponimində (=Humurtu) və Urartunun Sardurihurda qalasının adına nəzərə çarpır] > *akkad. qaradu* [6, c.176] > *ordu*

4. **husa** "qamış" [14, s.702; 7, c.245] > *həsir*.

5. **huti/hutta** "iş", "etmək" [14, s.707-709] > *et-mək*.

6. **ihši** [5, c.98] > *ışiq*.

7. **irti** (dialekt formaları **riti/rutu**) "xanım", "qadın" [14, s.784] > *ilti* (qardaşların həyat yoldaşları).

8. **kassu** "buynuz" [14, s.449], "qoyun" [7, c.245] > *keçi. quzu*.

9. **kik** "soma", "tanrıların məkanı" [14, s.465; 15, s.195] > *azərb. göy*.

10. **killi** "yundan tonunulmuş əşya" [7, c.247; terminin mənə kateqoriyası **SİG** "yun" şumerqramı ilə yazılırdı] > *kilim*.

11. **kiman** "ox" [14, s.476; 7, c.247] > *kaman*.

12. **Kirpisi** teonimi [14, s.470; 20, p.68]⁴ > *hurri. kurbe* > *urartu. kirpisi* > *akkad. gurpisi* "zirchli geyim" [11, c.46; 6, c.63] > *kirpi*.

¹ Məsələn, elam dilindəki **sunkik** ("hökmdar"), **tingih** ("götürmək") kimi sözlərdə bu səs nəzərə çarpır; lakin elam dilinin fonologiyasına həsr olunmuş tədqiqat əsərlərində bu faktə nədənsə diqqət yetirilmir.

² Elam antroponimiyası da bu keçidi təsdiq edir. Müqayisə et: ***hampan-hal-taš / hum-ba-ili-da-šu**, ***šimut-hal-taš / *šimut-el-taš** [20, pp.12, 40].

³ Məsələn, Kuk-Kirpisi ("Zirchli qorunan") şahı ismində. Ku-ur-PI teonimi Nuzi arxivinin sonlarında xatırlanır [16, s.30, ann.5].

13. **kur/kurpi** "əl" [14, s.469; 7, s.246] > *qol*. 14. **kutu** "ev heyvanı", "sürü" [14, s.498, 549] > *akkad. kudānu* "qatır" [4, c.125, прим.3] > *xotig*.

15. **mur-u-n** "torpaq" [14, s.954-955] > *ça-mur* sözündə.

16. **patin** "vilayət" [14, s.167; 19, s.106] > *urart. patari* "şəhər" [11, c.70]. Elam və biayni terminlərinin kökündə şumerilərin **bād** "qala" sözü durur > *batn, vatn*.

17. **piti** "saxsı qab növü" [14, s.224; 7, c.251] > *piti* (yemək növü). Milli mətbəximizin Şəki bölgəsi üçün saxsıya olan nümunəsi – *piti*, ənənəvi olaraq, saxsı qabda bişirilir.

18. **pur** [14, s.241-242] > *barmaq*.

19. **sarum** > *hurri. sahəri* "ağac növü" [7, c.251] > *azərb. sərv* ağacı.

20. **šalur** "aliconab" [14, s.1128] > "Kitabi-Dədə Qorqud"da Qazan xanın laqəbi "*šaluru*".

21. **šaparrak-me/šaparrak-umme** "döyüş" [14, s.1118] > *azərb. şapalaq*. **šaparrak** sözü adətən ədəd və rəqəmlərin sıra sayını, cələc də, hərəkətin ardıcılığını bildiren **-umme** formantı ilə yazılırdı [5, c.99-100].

22. **šutur/šutar** "qanun" [14, s.1187; 20, p.41] > *azərb. sadr*.

23. **silh** "güc/qüvvət" [14, s.1072] > *azərb. silah*.

24. **siri** "qulaq" [14, s.1089] > *sırğa*.

25. **šak** "varis oğul" [14, s.1110-1111] > *azərb. çağa, uşaq*.

26. **tit** [14, s.328] > *azərb. dil. Titinra, titipi, titukra* ("yalan") sözü *tit* "dil" sözündən yarənib [14, ss.339-340].

27. **urtak** [14, s.1248] > *azərb. ortaq*. Bu söz Elam şəxs adlarında komponent qismində qeydə alınıb. Məsələn, bu söz Elam şahı Şilhak-İnşuşinakin qızı Urutuk-Elhalahunun ("İlahə Elhalahuya ortağ"; ehtimal ki, Elhalahu gözlük ilahəsi olmuşdur) və e.ə. 675-663-cü illərdə Temti-Humban-İnşuşinakla (Aşşurbanapalın salnaməsində hipokoristik, yəni qısaltılmış formada Teuman) birgə Elamı idarə edən şah Urtaqunun adlarında görmək olar [15, № 54, s.120]. Sözün, haqiqətən də, Elam dilində işlək olması Elam hidronimlərindən biri ilə də təsdiq olunur. Plini "Təbii tarix" əsərində Elimada ö-

kasından (=Aşşur mətnlərində Luristanda yerləşən Ellipi/Ellime) axan "Ortaçea" adlı çay barədə məlumat verir. Bu çayı, əminliklə Elama hərbə yürüşlə əlaqədar Akkad şahı Rimuşun məntəzdə xatırlanan Kabitum (akkadca "orta") çayı ilə eyniləşdirmək olar [17, s.105].

28. **GİŞ**, **z/šali** ("ağac" determinativi ilə bildirilən əşya) [14, s.1279] > *şala, çalı*

29. **zana** "xanım" [14, s.1282] > *fars. zənan* > *Sənəm* qadın ismi.

30. **zul** [14, s.1314] > *su və şalad* sözündə.

Bir-neçə söz istisna olmaqla (məsələn, 3, 9, 26, 27-ci sözlər), digərlərinin Orxon-Yenişey abidələrinin leksikonunda analoqu qeydə alınmayıb. Nəzərə alınmalıdır ki, Azərbaycanın tarixi çənub torpaqlarının müəyyən hissəsi və oranın lullubi və qitmişşəli sakinləri bir ərazidə elamlıların yaratdığı konfederativ dövlətin – Simaşkinin tərkibində, daha sonralar Elamin digər şahlarının siyasi təsiri altında olub [1; 2]. Qərbi Azərbaycanıdan (Urartu şəhəri Arqıştihilidən, yerli azərbaycanlıların Qəmərli adı ilə tanınan indiki Armarvi) elam dilində tərtib olunmuş iki fəl mətni və "Gilqəməs haqqında epos"un fraqmentinin elam dilinə tərcüməsi tərtib [17, p.301]. Əhəmənilərin hakimiyyəti zamanı pars (qədim fars) dilinin təsiri nəticəsində imperiyanın təsərrüfatı dil olan elam dilinin lügət tərkibində və sintaksisində ciddi dəyişiklər baş vermişdir [5, c.93]. Antik müəlliflərin də əsərlərində eliməylərin (elamlıların) Atropatənənin ərazisi yaxınlığında məskunlaşdığına dair qeydlərə rast gəlmək olar [12]. Bu faktlər elamlıların müəyyən qrupunun Azərbaycanın tarixi torpaqlarında yayıldığını və dillərinin yerli əhali tərəfindən anlaşılğına təsdiqlənir. Erkən orta əsrlərdən gec olmayaraq bu dil bəzi arxaik terminlərin türk dilinə keçməsinə *in situ* təsir göstərə bilərdi. Başqa sözlə, müqayisəyə cəlb olunan 30 sözün aksoriyyəti türkdilli tayfaların Altaylardan qərb istiqamətinə axını ilə əlaqədar gəlmədiyini işarə edir. Bu fikri dilimizdəki "qeyri-türkmənşəli", "aborigen" sözlərin Ök Asiyanın mixiyazlı rəlik dillərindən (şumer, akkad, elam, hurri, biayni) leksik fondunda da yer alməsi, onları yerli mənsəli olmaları təsdiq edir. Haqiqətən də, Urmiya gölü hövzəsinin (Azərbaycanın tarixi çənub torpaqları) aborigen sakinləri olan lullubilər, qitilər və turukkar əsrlər boyunca qonşu xalqlarla (şumerli-

⁴ Ku-ur-pi-Adad ("Tanrı Adadın zirchi") qarışıq-mənsəli (hurri-akkad) teofor isimdə də nəzərə çarpır [21, p.22].

lar, babillilər, aşurlular, hurrilər, urartulular, eləcə də elamlılarla) qarşıqlı siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrdə olmuşlar və təbii ki, bu əlaqələr sözlərin mübadiləsinə təsirsiz ötüşməyə bilməzdi. Yazılı elam və yazılı türk dilləri arasındakı 1000 illik zaman məsafəsi onlar arasında nə vaxtına mövcud olmuş bənzər qramatik əlamətlərin silinməsinə səbəb olmuşdur. X əsrin ərəb müəllifləri İstaxri və İbn-Xavqəl Xuzistanda ərəb, fars, suryani (=arami) və yəhudi dillərinə bənzəməyən dildə danışıldığı barədə məlumat vermişlər; alimlər yekdilliklə bu məlumat dili elam dilinin qalığı hesab edirlər [17, p.415].

“Yerli” terminlərin müəyyən qismi qədim türk dillərinə İran yaylasından keçməklə Şərqi miqrasiya edən etnik qrupların vasitəsilə ötürüldüyünü də mümkün hesab edirik. Bu terminlər türk dillərinə vaxtı ilə Ön Asiyada yaşayan, müəyyən dövrdən sonra müəmmali səbəblərdən Altaylara miqrasiya edən toplular vasitəsilə keçə bilərdi. Məsələn tarixi-tipoloji aspektdən yanaşdıqda nəzəri cəhətdən bu toplulardan birini – toxarları (ana vətənlərindən ilk qoşan hind-avropalılar), əminliklə təyin etmək mümkündür. Hələ e.ə. III minilliyin ortalarında şumerdillə mirzələr hind-Avropa mənşəli hesab olunan prototoxarların Zaqrosun mərkəzi hissəsində, Qutum ölkəsinin qonşuluğunda yerləşən sahliqlarını Tukriş adlandırırıldı. ¹ Hət mənlərində əks olunan hurri mifologiyə əsasən bu ölkənin Kiklipatallı adlı (qismən hurrimənşəlidir) şahı məlum idi [21, p.21]. Gözlənilmədən e.ə. II minilliyin ortalarında yazılı mənbələrdə bu şahlıq və onun sakinləri haqqında informasiyalar kəsilir. Təxminən 2000 il sonra onlar hind, soqəd, yan mənbələrində **toxar**, eləcə də, qədim türk mənlərində **tuyri** formalarında Şərqi Türkiyədə (Çinin Sinzyan-Uyğur vilayəti) üzə çıxırlar. Maraqlı faktirdir ki, artıq eramızın III əsrinə aid toxardilli mənlərdə qədim türkdən mənimənilmiş sözlərə təsadüf olunur [3, c.7]. Toxarların vasitəsilə Altaylara “köç edən” sosial terminlərə qədim türklərdə geniş yayılmış **yabqu** hökmdar terminini (şumerlərin **ab-**

gal (“icma başçısı”, “müdrük”) termini ilə eynidir) misal göstərmək olar. Bu termin Elamın şimal hüduqlarındakı Bit-karzi-yabku şəhərinin adında [4, c.127, prim.2]², Qədim Babil dövrü mənlərində xatırlanan Dur-Yabugani toponimində (“Yabqunun qalası”) və Yabku-bat şəxs adında da [21, p.17] nəzərə çarpır. III Tiplatpalarının e.ə. 744-cü ildə yürütdüyü Kuşianaş İran yaylasında (Luristanda) [4, c.194, prim.3] toxarlara aid edilən bilən sonuncu coğrafi məntəqə hesab oluna bilər. ³ Məhz toxarlar bizim eramın I-III əsrlərində Orta Asiya coğrafiyasında (Əfqanıstan, Pakistan, Şimali Hindistan, Şərqi Türkiyə) fəaliyyət göstərən güclü Kuşan imperiyasının yaradıcıları olmuşlar.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Əlimirzəyev A. “Su adamları” və Sımaşki dövlətinin Azərbaycan tarixində yeri // BDU İlahiyat fakültəsinin elmi məcmuəsi, № 27, 2017, s. 75-87
2. Əlimirzəyev A. Sımaşki çarlığının sakinləri / “Elm tarixi və elmləşməsi: fənlərəsas tədqiqatlar” mövzusunda I beynəlxalq elmi konfrans. Beynəlxalq elmi konfrans materialları, 29-30 oktyabr 2018, s. 346-350.
3. Гамкрелидзе Т., Иванов В. Первые индоевропейцы в истории: предки тохар в древней Передней Азии // Вестник древней истории, 1989, № 1, с. 14-39.
4. Дьяконов И. М. История Индии от древнейших времен до конца IV в. до н.э. Москва, Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1956, 483с.
5. Дьяконов И. М. Языки древней Передней Азии. Москва: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1967, 492 с.
6. Линни Л. А. Аккадский (вавилонско-ассирийский) язык. Выпуск II, Словарь. Лeningrad: Издательство Академии Наук СССР, 1956, 483с.
7. Kaşşularla (kaspilərin əcdadları) əlaqəli olan “Karzi-yabku” toponimi, bəlkə də, eyni mənada olan “Karzi-bra” (=Karzi+İbra; sonuncu komponent hurrilərin **ewri** “hökmdar” tituluuna uyğundur) yer adı ilə eyniləşdirilməlidir. Bu halda toponimin **kar-zibra** kimi komponentlərə bölünməsi yanlış hesab olunmalıdır [4, c.201, prim.5].
8. Kuşianaş < kuşan+iaş; sonuncu komponent kaşşuların dilində “yer”, “məkan” anlamındadır. Kuşan hökmdarları da **yabqu** titulu daşıyırdılar.

нинградский Государственный Университет, 1957, 211 с.

7. Юсифов Ю. Б. Эламские хозяйственные документы из Суз // Вестник древней истории. Москва, 1963, № 3, с. 204-261.

8. Юсифов Ю. Б. О происхождении азербайджанского народа / Материалы научной конференции, посвященной 60-летию АПИ имени В.И. Ленина. Б., 1981, с. 236-240.

9. Юсифов Ю. Б. О языках древнейших насельников Азербайджана (III тыс. до н.э.) // Вопросы азербайджанской филологии. Б., 1983, с. 63-72.

10. Юсифов Ю. Б. К значению древних топонимов в изучении этнической истории Азербайджана // АМЕА Хəbərər (tarix, falsafə, hüquq seriyası), 1987, № 2, с. 101-110.

11. Хачикян М. Я. Хурритский и урартский языки. Ереван, Издательство АН Армянской ССР, 1985, 195 с.

12. Ямпольский З. О северных эламитах // Труды Музея Истории Азербайджана. Баку, 1957, том 2, с. 199-211.

13. Ямпольский З.М. Древнейшие сведения о тюрках в зоне Азербайджана // Ученые записки Азербайджанского Государственного Университета. Серия истории и философии. Баку, 1966, № 2.

Summary

Allahverdi Alimirzayev

On the "Turkic" words of the Elamite language

The language of the Elamites - the ancient inhabitants of the southern part of the Iranian plateau - is the most poorly studied among the relict languages of the peoples of Near East who used cuneiform. The total number of texts in this language exceeds 30 thousand. To date, more than 700 words are known and grammatical essays have been compiled, however, texts are difficult to translate. According to the grammatical structure, the Elamite language is agglutinative, because of which, at the dawn of elamitology, it was considered akin to Old Turkic. There are also hypotheses about the relationship of the Elamite with the Dravidian or Afro-Asiatic languages. The proposed article compares 30 Elamian words (some of them were used by other ancient peoples of Near East) with the words of the Azerbaijani language. Since only 4 of them are recorded in the monuments of ancient Turkic writing, we came to the conclusion that the rest of the words were local and were not introduced into the speech of the Azerbaijanians with the Turkic tribes who migrated from the Altai. For Arab writers of the early Middle Ages had a vague idea of some ancient language in Khuzestan (the center of Elamite civilization), not like any other language known to them, in which scientists, not unreasonably, suspect Elam. In addition, the ethnic groups of the Urmia Basin (lullubians, lullubians,

¹ Tikriş (və ya Sıqriş) ölkəsi Ardalan yaxınlığında və ya Urmiya gölündən şimal-şərqdə lokalizə olunur [4, c. 164]. TİŞ səs paralelliyi elam dili üçün səciyyəvi idi; müqayisə et. **temti** [šimti] “hökmdar”. Tikrişdən qutılərə aid etnoantropim (“Kutu”) məlumdur [21, p.26].

quians, turukkians), which played a certain role in the ethno genesis of Azerbaijanians, for thousands of years were in contact with neighboring nations, including Elamites. Some words could get into the Turkic languages of Altai also with the migration of a certain ethnic community of Near East to the East. Tochars, whose country Tukrish, according to the Sumerian and Babylonian inscriptions, could be such a community, in the second half of the third – mid-second millennium BC. It was located in the central part of Zagros, and in the language of which words from the ancient Turkic language were actually found.

Keywords: Azerbaijani language, Elamite language, cuneiform texts, ancient Turks, Tochars, comparative linguistics, relic words.

Резюме

Аллахверди Алимирзоев

О «тюркских» словах эламского языка

Язык эламитов – древних насельников южной части Иранского плато – является самым слабо изученным из числа реликтовых языков народов Передней Азии, воспользовавшихся клинописью. Общее количество текстов на этом языке переваливает 30 тысяч. К настоящему времени известно значение более 700 слов и составлены грамматические очерки, однако тексты с трудом поддаются переводу. По грамматическому строю эламский язык является агглютинативным, из-за чего на заре эламитологии, его считали родственным древнетюркскому. Существуют также гипотезы о родстве эламского с дравидскими или афроазийскими языками. В предлагаемой статье сопоставляется 30 эламских слов (часть из них употреблялась и другими древними народами Передней Азии) со словами азербайджанского языка. Поскольку лишь 4 из них зафиксировано в памятниках древнетюркской письменности, мы пришли к выводу, что остальные слова были местными и не были привнесены в речь азербайджанцев с мигрировавшими из Алтая тюркоязычными племенами. Ибо арабские авторы раннесредневековья имели смутное представление о каком-то древнем языке в Хузестане (центр Эламской цивилизации), не похожим ни одному известным им языкам, в котором учёные, не безосновательно, подозревают эламского. Кроме того, этнические группы Приурмийского бассейна (луллубеи, кутин, туруккийцы), игравшие определённую роль в этногенезисе азербайджанцев, тысячелетиями контактировались с соседними народами, в том числе эламитами. Какие-то слова могли попасть в тюркские языки Алтая также с миграцией определённой этнической общности Передней Азии на Восток. Такой общностью могли быть тохары, страна которых Тукриш, согласно шумерским и вавилонским надписям, во второй половине III–середине II тыс. до н.э. находилась в центральной части Загроса, и на языке которых действительно обнаружены слова с древнетюркского языка.

Ключевые слова: азербайджанский язык, эламский язык, клинописные тексты, древние тюрки, тохары, сравнительное языкознание, реликтовые слова.